

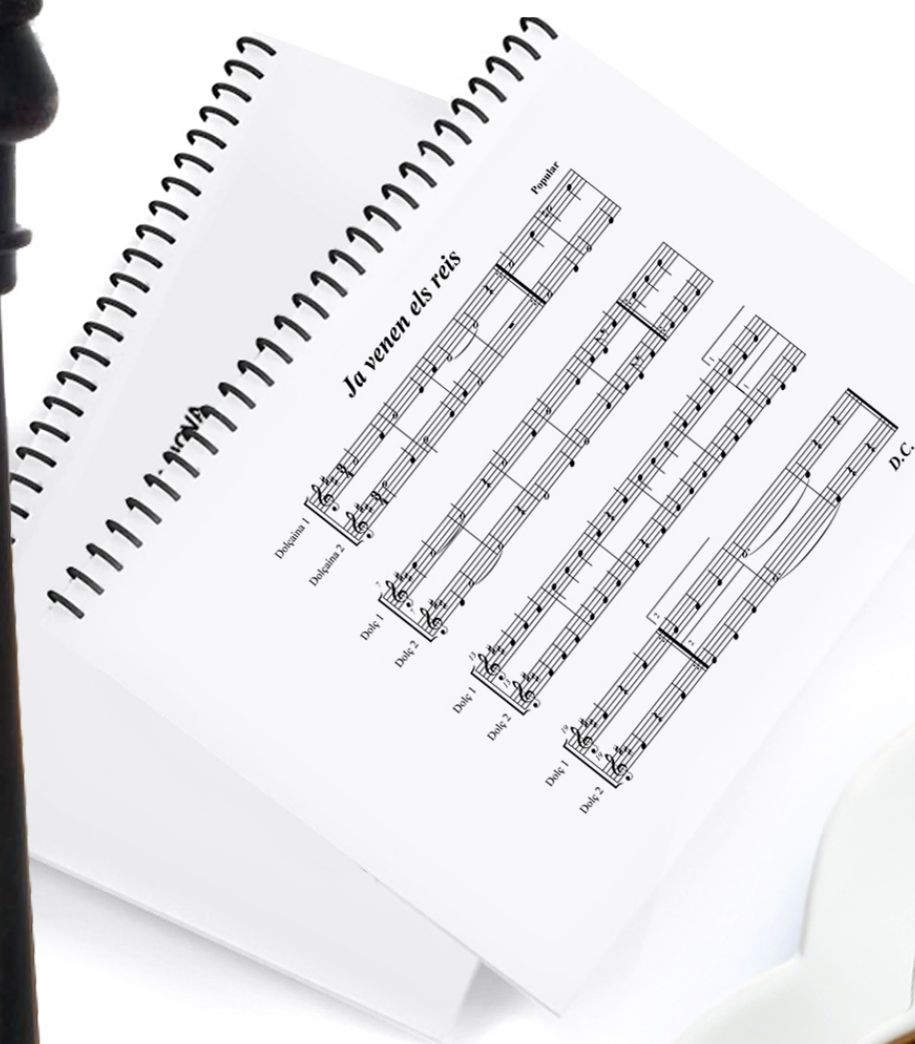

elfaristol

Revista informativa de la Federació Valenciana de Dolçainers/res i Tabaleters/res

007 gener 2023

*“Per Nadal el dia creix
un pas de pardal,
per Santa Llúcia un pas de puça
i per Sant Vicent de la Roda,
creix el dia una hora”*

XIRIMITA RÀDIO

Punt de trobada de la música al voltant dels
nostres instruments més tradicionals.

Emissora de divulgació sense ànim de lucre, tot autor, compositor,
arranjador o executant que no vulga que la seua música es publique
en aquesta emissora pot enviar un correu electrònic a
comunicacio@xirimita.com
i li donarem de baixa en les nostres emissions.

A tots els que aporten la seua música a aquestes emissions, moltes gràcies.

Ens pots enviar missatges tant de text com de veu al:

WhatsApp +34601308850

o al correu comunicacio@xirimita.com

elfaristol

Per tal que aquest projecte tinga una continuïtat necessitem
la col·laboració de totes les nostres col·les.
Ens podeu enviar qualsevol informació que cregueu interessant
per a publicar, així com qualsevol dubte i/o suggeriment al correu

elfaristol@xirimita.com

**GENERALITAT
VALENCIANA**
Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

**INSTITUT
VALENCIÀ
DE CULTURA**

elfaristol

Revista de la Federació Valenciana
de Dolçainers/res i Tabaleters/res

elfaristol 007 Gener 2023

Edita: FVDiT

Equip de redacció:

Paco de Domingo
Susi Gabarda
Eduard Caballer
Ramón Ventura
Eva Ortiz
Joan Josep Trilles

Col·laboradors:

Vicent Sanz Pérez
Andrés Felici Castell
Colla Dolçainers i Tabaleters Castelló
Colla La Murga de les Barraques
Colla l'Esclat del Verger
ESMUJ La Colleta del Verger
Tocant i rodant
Sami Higón (SAHIRO)
Colla Basa la Vila de Biar
Hospital de Manises

Disseny i Maquetació:

Susi Gabarda FVDiT

Impressió:

Colores Gráficos Castellón

Dipòsit Legal: CS 598-2020

La FVDiT no es fa responsable
de les opinions vertides pels
seus col·laboradors.

FEDERACIÓ VALENCIANA
DE DOLÇAINERS/RES
I TABALETERS/RES
C/ de les Illes Canàries 157
46023 València
APARTAT DE CORREUS 23007

www.xirimita.com

sumari

Projectes federatius

- 04 II Concurs de composició FVDiT "Joan Blasco"
- 05 Camins de Dolçaina

Articles d'investigació

- 08 El Ball dels Espies
- 10 50 anys Muixeranga d'Algemesí

Les nostres Colles

- 14 Colla de Dolçainers i Tabaleters de Castelló
- 18 Colla La Murga de les Barraques
- 20 Colla l'Esclat del Verger
- 22 Espai de Música Jove del Verger

Actualitat

- 24 XXIV Aplec de la FVDiT, El Verger
- 25 Aprendre, Tocant i Rodant
- 26 Nova Dolçaina Tenor Sahiro
- 28 Alcoislid Quartet
- 30 La música a la festivitat del Rei Pàixaro
- 32 Juan Antonio Castelló Brotons "El Xato"

Ens cuidem

- 34 Interpretar instruments de vent

II CONCURS DE COMPOSICIÓ "JOAN BLASCO" DE LA FVDiT

La FVDiT ja té nous guardons al **II CONCURS DE COMPOSICIÓ "JOAN BLASCO"**, continuant així amb el projecte de fomentar la nova composició i ampliar el repertori per a la formació de gran colla i també per a parella de dolçaina i tabal, modalitat que mantindrem a les següents edicions com a reconeixement especial al mestre Joan Blasco i als mífics dolçainers que al llarg del temps han marcat un model de repertori de lluíment com a solistes.

El jurat d'aquesta edició ha sigut Mario Roig Vila, Jaume Gosálbez Vallès, José Rafael Pascual Vilaplana, Juan Carlos Sempere Bomboí, Paco de Domingo i Antoni de la Asunción.

En reunió telemàtica realitzada el dilluns 12 de desembre de 2022, es va fer la deliberació dels premis d'aquest concurs, establint per majoria a través de votació els següents guardons dividits per categories:

Sinfonietta nº1 (Jesús Gandia i Navarro), primer premi a la categoria
"Obres de repertori per a parella de dolçaina i tabalet"

Xàquera d'Alfarb, (Hermi Cervera i Tomàs) segon premi a la categoria
"Obres de repertori per a parella de dolçaina i tabalet"

En aplicació del 8é punt de les bases del II Concurs de composició "Joan Blasco", el jurat decideix atorgar una **MENCIÓ D'HONOR** en la categoria "**Música per a Concert en formació de Gran Colla**" a l'obra **De Berdica a Navayork** de **Josep Alemany i Ortolà**.

**Federació Valenciana de
Dolçainers/res i Tabaleters/res**

Concert amb motiu de l'entrega de guardons del
II CONCURS DE COMPOSICIÓ "JOAN BLASCO".

29 de gener de 2023
AUDITORI DE CASTELLÓ

L'acte de lliurament de guardons va ser el diumenge 29 de gener a les 18.00 hores a l'Auditori de Castelló amb un concert on la nostra Colla Federal, sota la direcció de Mario Roig Vila, va interpretar les obres guardonades i va estrenar dues obres composades pels directors que han estat al front de la Colla Federal. "Hrastovlje" de José Rafael Pascual Vilaplana i "Cavallers de les lletres" de Juan Carlos Sempere Bomboí.

Un concert que, sens dubte, no deixà a ningú indiferent.

Moltes gràcies als assistents i enhorabona als guardonats.

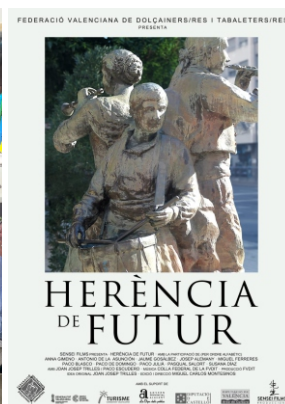

Camins de Dolçaina a la porta del Penyagolosa

Joanjo Trilles i Font - President FVDiT

Camins de dolçaina és una activitat de la Federació Valenciana de Dolçainers i Tabaleters (FVDiT) que es va fer els dies 21, 22 i 23 d'octubre a Atzeneta del Maestrat, cruïlla de camins, de peregrinacions, a la porta del Penyagolosa, a la província de Castelló. Naix amb el consens de l'Ajuntament d'Atzeneta que en tot moment ens ha donat el suport necessari perquè la dolçaina siga la protagonista més grossa.

Comencem als baixos de l'Ajuntament, amb l'exposició del Museu de la Festa Algemesí, "La dolça eina de la nostra festa" i amb la projecció del documental de la FVDiT "Herència de futur". Rematem el dia amb un magnífic concert al Casal Jove de "Titana i l'empelt".

El dissabte a les escoles velles comença la fira de lutiers amb Els Bessons, Paco Escudero i Paco Bessó, mentre començaven els tallers de: canyes pels Bessons; percussió d'instruments de cuina per Cristina López i Xema Caballer; ball per Eduard Caballer; i "La Dona en la Música tradicional, una mirada cap al feminisme" per Susana Díaz i Noelia Llorens "Titana".

Tot seguit comença la cercavila d'animació per tot el poble amb els Nanos i Gegants de Vinaròs i els Gaiters de l'Aguilot de Tortosa amb els seus gegantons i cavallets, amb un bon vermut dolçainer.

Després de dinar van fer una taula redona presentació de les darreres publicacions: *Pasqualet de Vila-real* de Nel·lo Vilanova; *Tocates originals per a dolçaina* de Julià Pastor Aguilar; *Escola de dolçainers i tabaleters de Tales* de Fran Badenes; *Joan Blasco Ribera* de Ferran Navarro; *Lectura de notas i La técnica de la dolçaina*, dels Bessons; *Els Basset, dolçainers i tabaleters* de Josep Maria Bataller Llàcer.

En acabar cercavila molt animada amb representació de quatre comunitats, amb: Gaiteros de la Iglesuela del Cid d'Aragó; Los Piteros del Negrón de Castella La Manxa; Nanos i Gegants de Vinaròs del País Valencià; i Gaiters de l'Aguilot de Tortosa de Catalunya.

Magnífica i animada presentació del nou disc "*La suite del bescuit*" obra de David Reig i interpretada per Germans Caballer i Amics al patí de les Escoles Velles. En acabar de sopar un concert excel·lent de Dolç Jazz Project amb un Josep Alemany que ens va deixar molt satisfets.

Com no, el diumenge al matí dianes amb la Colla Dolçainers, Tabaleters i Trabucaires Xaloc de Castelló, en perfecta alineació fent tronar la pólvora al so de la dolçaina per tot el poble. En acabar d'esmorzar cercavila amb la Colla de Dolçainers i Tabaleters de Castelló, envoltant al bon amic i millor dolçainer, Miguel Ferreres, el farmacèutic d'Altura, a qui li lliurarem un sentit homenatge amb un concert de la Colla de Castelló i la Societat Musical Banda de Música Santa Cecília d'Atzeneta del Maestrat. I rematarem el diumenge amb bureo al patí de les Escoles Velles.

Ha estat una activitat molt completa on s'han tocat les diferents modalitats on la dolçaina és protagonista, portant una bona representació de cada apartat. Creiem que ha pagat la pena l'esforç, potser no ha estat prou publicitat, però creiem que l'any 2024, ja que pensen que cal fer-ho cada dos anys, potser un referent indispensable de la dolçaina al nostre país.

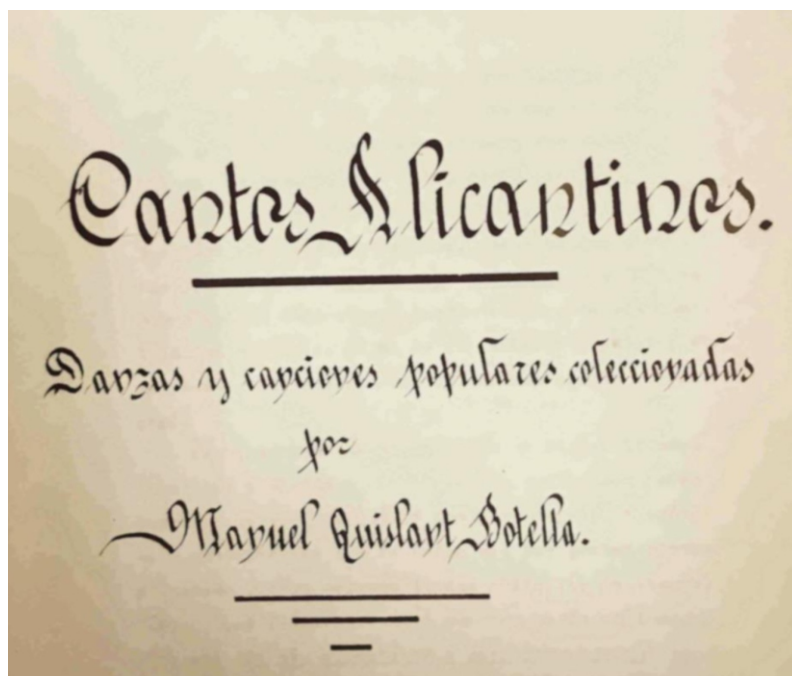
EL BALL DELS ESPIES MÚSICA I TRADICIÓ POPULAR

Vicent Sanz Pérez

Traure a la llum novetats relatives a la música tradicional és, hui dia, delicat. Raons no en falten, però pot ser la més evident i fonamental siga la manca de persones que pogueren viure de primera mà la vivència a recercar. Si per exemple, ens centrem en l'any 1930, trobarem, en el millor dels casos, persones nonagenàries. A més a més, si considerem que han de posseir una mínima consciència del que l'envolta, almenys l'entrevistada devia haver nascut cinc o huit anys abans, és a dir durant els anys 1922-1925. Tanmateix, si afegim altres factors com: la lucidesa, la memòria i endarrerim una dècada la data; tot s'agreuja exponencialment.

L'actual situació no ens permet fer una recerca focalitzada en les fonts orals primàries —doncs en la majoria dels casos han desaparegut—sinó més aviat en els hereus o les hereues, si hi ha. Però no tot està perdut davant aquest descoratjador panorama, ja que en els cançoners encara podem trobar brots verds documentals. Aquestes fonts secundàries ací i ara, prenen una rellevant importància, llavors són possiblement els únics registres on podem trobar aquest tipus d'informació —en el nostre cas melodies o descripcions relatives a la música o als balls. Però a l'hora d'abordar-los cal anar amb peus de plom per diverses raons: desconeixem la majoria dels aspectes de la vivència en qüestió, no sabem la metodologia emprada, la subjectivitat,...

En la Institució Milà i Fontanals (IMF) del CSIC a Barcelona podem trobar un llistat molt extens —en forma de taula—sobre documents relatius a la música tradicional a l'Estat Espanyol on es relaciona: títol, autor, any de publicació, tipus de publicació i àrea geogràfica del contingut. És estrany trobar un cançoner o document de música tradicional que no aparega en aquest llistat—doncs és un registre molt exhaustiu. Aquest fou el cas, en el seu dia, del cançoner de Quisllant.

Portada del ms. *Cantos Alicantinos*.
*Danzas y canciones populares coleccionadas por Manuel Quisllant Botella*²

(1) Fons de Música Tradicional IMF-CSIC: "Una col·lecció de patrimoni musical", Fons de Música Tradicional IMF-CSIC, ed. E. Ros-Fàbregas (data d'accés: 05 Dec 2022)

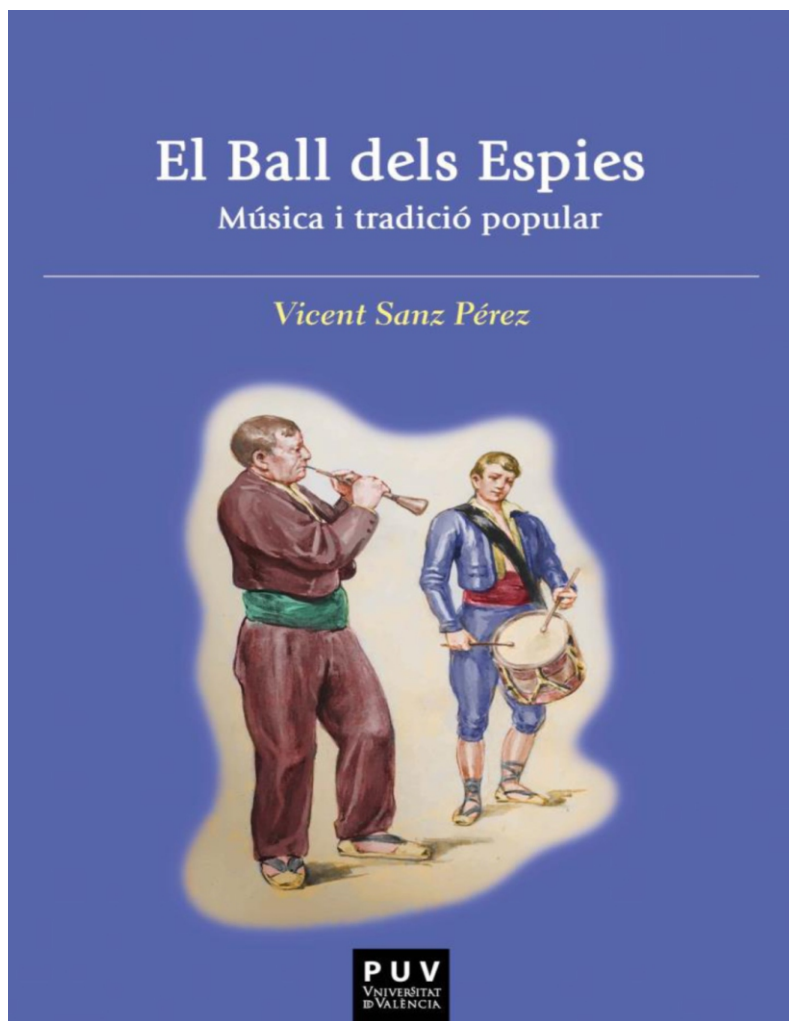
<<https://musicatradicional.eu/ca/bibliography?page=3>>

(2) Fons Manuel Quisllant Botella. Arxiu Municipal de Santa Pola.

La troballa fortuïta del cançoner *Cantos Alicantinos. Danzas y canciones populares coleccionadas por Manuel Quislan Botella* va traure a la llum diversos aspectes de gran vàlua com:

Les diferents transcripcions sobre melodies tradicionals interpretades pel duet tradicional valencià —dolçainer o dolçainera i tabaleter o tabaletera, llavors algunes d'aquestes, evidencien l'existència del duet durant el primer terç del segle XX en el Camp d'Oriola.

O la que presumiblement és la primera transcripció de la música del Ball dels Espies. Aquest document fou, durant l'any 2016, el desencadenant del posterior estudi de recerca sobre aquest emblemàtic festeig que es representa, any rere any, a Biar cada onze de maig dins les festes de Moros i Cristians. L'espectacle s'estructura en quatre elements: la pantomima inicial —coneguda a Biar també com la *medició*—l'ambaixada, el Ball dels Espies i la recitació dels versets de la Mahoma. Els moros després de guanyar avancen ballant des de la plaça del Raval fins al castell, i és ací on s'interpreta la cèlebre melodia. Al llarg de tot el carrer Major i durant quasi una hora i mitja la repetició de la tonada és incessant.

Portada de "El Ball dels Espies. Música i tradició popular"⁴

Tractar la investigació des del vessant musical fou en un principi la premissa considerada, però la progressió natural de la mateixa hi ha conduït inexorablement cap a la pluridisciplinarietat. Així doncs, al treball podreu trobar informació de diversa naturalesa com: la digitalització del guió musical, una anàlisi escrupolosa de la partitura, dues instrumentacions per a banda de música, l'adaptació per al duet, una recopilació de les transcripcions de la música dels espies des de la finalització de la guerra civil, els balls de nanos i gegants, la gran pompositat del Corpus Cristi, una hipotètica data de la incorporació dels espies a la festivitat de moros i cristians de Biar, la relació de la Mahoma amb els nanos i gegants del Corpus Cristi, les Comèdies representades al teatre de Biar conegut com *El Coliseu*, el Ball de Torrent i el Carnestoltes -amb altres hipòtesi- reben una importància remarcable, es reivindica la figura de Manuel Quislan per la contribució a la música tradicional valenciana.

Les investigacions són sempre necessàries. Fan falta més treballs focalitzats en temàtiques concretes per intentar expandir el coneixement sobre la nostra cultura i cal plantejar hipòtesis, perquè amb el plantejament d'aquestes vindran futures refutacions què donaran lloc a noves hipòtesis, i amb aquest procés, potser arribem a dilucidar alguns aspectes que han estat, fins ara, ocults. Ja ho deia Fuster en *Discordances*:

Tots, si arribem a tenir raó, la tenim a mitges.

Vicent Sanz Pérez, Beneixama, 8 de desembre de 2022.

(3) La primera notícia sobre el cançoner de Quislan apareix en l'any 2006 en l'article de Lluís-Xavier Flores i Abat *Història i trets definitoris d'un ball públic tradicional del sud del País Valencià: "les danses" d'Alacant (1829-2005)* en la Revista Valenciana d'Etnologia.

(4) Publicacions de la Universitat de València PUV. <https://puv.uv.es/el-ball-dels-espies.html>

50 anys de l'aparició de la Muixeranga d'Algemesí (1973-2023)

Andrés Felici Castell

L'any 1973 és molt important per a la Festa de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí. Els historiadors consideren que aquest va suposar el moment més crític, en el qual van estar a punt de desaparèixer els diversos balls que acompanyaven les processons, i al mateix temps va suposar l'inici del ressorgiment de la Festa, que la va acabar convertint en el fenomen que hui en dia és: Patrimoni Immaterial de la Humanitat per la UNESCO.

Aquesta data, coneguda com la *crisi de la Muixeranga*¹, ressona en els oïts de tots els algemesinencs com un any mític, que ha adquirit unes dimensions quasi llegendàries. Segons s'ha escoltat dir centenars de vegades pels veïns del poble, el dia 7 de setembre d'aquest any la Muixeranga, el ball que devia obrir el seguici processional, no va eixir. Cada vegada demanaven més diners per participar i els festers no s'ho podien permetre, per tant, no es va aplegar a un acord. Aquest vuit va ser suplantat pel so melancòlic del dolçainer Joan Blasco entonant la melodia de la Muixeranga sense que ningú dansara davant seua. Esta estampa va quedar en la memòria dels algemesinencs, que any rere any estaven contemplant com les seues festes centenàries s'anaven degradant cada vegada més ràpidament, tal com havia ocorregut en altres pobles del voltant dècades abans.

Davant l'absència de la dansa, els antics alumnes del col·legi marista decidiren fer un pas endavant i al dia següent, 8 de setembre, després de la processoneta del Matí i la missa posterior, decidiren juntar-se al pati del col·legi per assajar algunes figures. Així aconseguiren poder eixir en la processó de Volta General, realitzada aquell dia per la vesprada, produint-se el relleu del grup muixeranguer i sorgint l'associació "Muixeranga d'Algemesí", que s'ha mantés fins a l'actualitat.

Però com bé hem dit en un principi, aquesta història té una dimensió llegendària, i com qualsevol llegenda, té una part verídica i altra un poc més fantàstica. A dia de hui resulta molt complicat poder saber amb exactitud tot el que va ocórrer al setembre de 1973, però per les dades que hem pogut recollir, sabem que no tot el que conta aquesta llegenda és totalment verídica.

La Muixeranga als anys 60, amb el mestre Antoni Blay Carbonell, el Barbero, i el dolçainer Joan Blasco. Col·lecció Lluís Escartí.

La Muixeranga era un ball executat per gent humil, normalment obrers o treballadors del camp, els quals sota la direcció d'un mestre, qui a més s'encarregava de buscar a la resta de components, assajaven els dies previs per tal de desfilar a les processons. El grup era el més nombrós del seguici, i estava format per unes 20-30 persones, entre els quals solien haver un o dos xiquets per rematar les figures. Els vestits es van llogar a la Casa Insa de València fins al 1954, en què l'Ajuntament va comprar uns nous vestits, els quals tenia en propietat i cedia als balladors els dies previs².

(1) DOMINGO I BORRÀS, Josep Antoni i Francesc JARQUE. 1999. *Bastint la Festa. Festes de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí*. Algemesí: Ajuntament, 30.

(2) En la sessió ordinària de l'Ajuntament del 29 de juliol de 1954, es va acordar fer els vestits de la Muixeranga, s'hi destinà un import de 13434 pessetes (CASTELL NEBOT, Salvador, Andrés FELICI CASTELL i Francisco José LLÁCER BUENO. 2015. *Cent anys de Salvador Castell Frasquet, alcalde d'Algemesí. Fer realitat la utopia*. Algemesí: Ajuntament, 264).

A finals de la dècada dels 50 cada vegada es va anar incorporant al ball més gent procedent de barris perifèrics com la Providència, el Raval o el Carrascalet, i el comportament dels membres, prou aficionats a la beguda, deixava prou que desitjar durant les processons. Per això a Algemesí el terme "muixeranguer" s'utilitzava fins i tot com a un insult.

Als anys 70 exercia com a mestre de la Muixeranga Salvador Úbeda Gómez, conegut amb el malnom de *Marica* (1927-1999)³, el qual "reclutava" com a muixeranguers bàsicament a membres de la seua família: fills, germans, cunyats i nebots. La Muixeranga era el col·lectiu més nombrós dels participants en la Festa, sols equiparable al Bolero, i sabem que tots els balls cobraven per participar en les processons. Però molts grups sols cobraven una gratificació, una quantitat quasi simbòlica, com es pot apreciar per exemple en els Bastonets, els quals rebien entre 1000 o 2000 pessetes a repartir entre els 8 dansadors; o en altres casos com el Bolero podien cobrar 6000 o 7000 pessetes, però d'ahí havien de pagar als seus músics (que almenys havien de ser quatre o cinc).

La Muixeranga era una situació diferent, ja que ells exigien cobrar el preu d'un jornal perquè els resultara més rentable eixir a la processó que anar a treballar. I aquest preu sabem que anava augmentant exponencialment amb el pas dels anys, molt més que la resta de balls. Així en 1959 van cobrar 3550 pessetes, en 1964 ja en van ser 6600 i en 1969 n'eren 8500⁴.

Els dies previs a la Festa de 1973, els festers del barri Muntanya es deurién haver reunit amb Salvador Úbeda, mestre de la Muixeranga, per pactar de nou el preu, però eixa reunió no sabem si es va realitzar. Els festers cada any arreplegaven menys diners i els costava més esforços poder tirar avant els comptes de la Festa, i una de les despeses més elevades, sense cap tipus de dubte, era la de la Muixeranga.

Però en el barri de la Muntanya es donava una situació singular. En aquell moment el seu president era José Domingo Esteve, però el seu dipositari era l'advocat Joan Girbés Masià, conegut com *el Canari*, qui posteriorment seria el primer alcalde d'època democràtica d'Algemesí (1979-1987). Aquest sabem, per diversos testimonis, que en altres ocasions, quan els comptes de la Festa no eixien, ell mateix de la seua pròpia butxaca pagava el que faltava sense dir res a ningú. Per tant, el vertader problema no eren els diners.

Com ja hem assenyalat abans, el grup muixeranguer estava molt desprestigiats pel tipus de gent que hi participava i ja havia hagut un intent uns anys abans de desplaçar-los per donar una major dignitat a la dansa. En concret sabem que en maig de 1967, amb motiu de la celebració de l'Assemblea Nacional d'Antics Alumnes Maristes a Algemesí, es va voler fer una mostra del folklore local i un grup de joves vinculats al col·legi, impulsats pel germà marista Agustí Aisa Martínez, es va posar a assajar a les ordres de l'antic mestre Antoni Blay Carbonell, *el Barbero* (1901-1983), i amb l'ajuda d'alguns muixeranguers, i així en el camp de futbol feren el ball i una torreta. Per a l'ocasió es van utilitzar els trages de muixeranguers, que eren propietat de l'Ajuntament.

Actuació dels antics alumnes maristes al camp de futbol d'Algemesí el maig de 1967. Col·lecció Tomàs Pla Romaguera.

(3) ESCARTÍ, Lluís. 2008. «El mític Cabrera i altres mestres de l'antiga Muixeranga». *Berca* 162: 25-27; 2018. *Memòria viva d'Algemesí*. Vol. 1. Algemesí: Ajuntament, 274-279.

(4) Aquestes dades les coneguem gràcies als comptes de la Festa del barri de la Muntanya, conservats pel seu dipositari Joan Girbés Masià (1934-1998), i facilitats per Juan Ferragud i Ricardo Ferragud.

La intenció era que, després de l'acte, aquell grup inicial d'antics alumnes continuara assajant, com així ho van fer durant aquell estiu, però va sorgir un conflicte entre ells perquè hi havia molts que no volien anar amb el trage tradicional (mostra del desprestigi de la pròpia dansa) i volien canviar-lo, i altres que consideraven que la tradició era aquella i no s'havia de modificar. A causa d'això es deixà d'assajar⁵.

Així, els que van fer un pas endavant en setembre del 73 eren els mateixos que ja havien estat assajant durant diversos mesos sis anys abans. Per això van poder alçar fins i tot alguna torreta, perquè ja les havien assajat alguna vegada amb anterioritat amb un mestre muixeranguer.

I en aquest punt és on es poden començar a plantejar certes possibilitats: vertaderament la Muixeranga no va eixir perquè no hi havia diners? O el que es pretenia realment era que els antics alumnes maristes es veren forçats a eixir i així renovar el desprestigi grup?

Hi ha altre detall que també resulta prou significatiu. Els muixeranguers estigueren plantejant-se fins a l'últim moment si eixir o no. De fet, per diferents testimonis sabem que aplegaren a presentar-se en la plaça Major el dia 7 per la nit, fins i tot alguns vestits (els que tenien trage propi), però finalment decidiren no participar; si ho feien sabien que no cobrarien per això. Els festers ja sabien que no anaven a eixir, entre altres coses perquè els vestits continuaven en l'Ajuntament, ningú havia anat a arreplegar-los prèviament.

La bona qüestió és que aquest esdeveniment, juntament amb la presència d'un dolçainer, del qual parlarem a continuació, obrint la processó tocant la Muixeranga, va ser el fet que va provocar que aquella nit els antics alumnes maristes decidiren tornar-se a reunir. Tots foren convocats per al dia següent al pati del col·legi marista, ubicat al carrer Nou del Convent, després de la missa major posterior a la processoneta del Matí. Allí assajaren de nou el ball i algunes figures, i nomenaren com a mestre a Tomàs Pla Romaguera, mestre d'obres. Així el dia 8 de vesprada van poder eixir en la processó de Volta General.

Assaig dels antics alumnes al pati del col·legi marista el 8 de setembre de 1973 a migdia. Col·lecció Lluís Escartí.

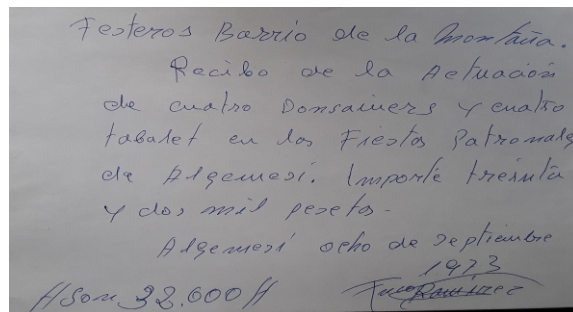

Primera actuació de la Muixeranga d'Algemesí a la processó de Volta General el 8 de setembre de 1973. Col·lecció Lluís Escartí.

(5) GUITART AHUIR, Joan. 1998. «Crònica de 25 anys». En *La Muixeranga d'Algemesí*. Algemesí: Ajuntament, 76-77.

Tot açò no sabem si va ser un fet vertaderament premeditat o no, però va aconseguir el seu objectiu: renovar i dignificar el ball de la Muixeranga⁶. De fet, sols cal tindre en compte un subtil detall: aquest any eixiren una trentena de nous muixerangers, i si no eixiren més va ser perquè no hi havia més trages. A més a més, van sentar un precedent que a poc a poc es va estendre per la resta de balls i col·lectius de la Festa: no cobrar per la seua participació.

Una altra qüestió interessant és el tema de la música. Per fortuna, coneguem el document de contractació dels dolçainers d'aquell any, per un total de 32000 pessetes. Els festers d'Algemesí sempre contractaven a Joan Blasco i aquest s'encarregava de portar a dolçainers per als diferents balls. No obstant això, aquest any, no sabem per quin motiu exacte (però també sabem que no era la primera vegada que ocorria), Blasco no va poder vindre a tocar i de la contractació es va encarregar Paco Ramírez⁷, qui solia participar habitualment a la Festa tocant les Pastorettes.

Rebut de pagament a Paco Ramírez per quatre dolçainers i tabaleters per a les Festes de 1973. Document conservat per Juan Ferragud.

En el contracte s'especifica que calia portar tres dolçainers i un clarinetista, amb quatre tabaleters. El fet de portar a un clarinet seria per la falta de dolçainers, davant l'absència de Blasco. D'aquests músics contractats sols coneguem el nom d'un d'ells: Bernat Soler, dolçainer d'Alzira⁸, qui sempre eixia als Bastonets. Contractar aquest nombre de músics responia als balls que necessitaven música de dolçaina: Muixeranga, Bastonets, Pastorettes i Carxofa-Arquets. Així, és possible que quan els festers llogaren als músics, encara no saberen amb seguretat si el primer ball acabaria desfilant o no (en alguna de les tres processons), per això en contractaren a quatre.

Quan la Muixeranga, definitivament, no va eixir, no sabem si per iniciativa pròpia o per indicació dels festers, el dolçainer del primer ball, Bernat Soler, va tocar de tant en tant la melodia de la Muixeranga, mentre no executava cap dansa per als Bastonets. Aquest mateix músic, per la relació que tenia amb el poble després d'estar tocant molts anys en la Festa, també sabem que va estar present en l'assaig que es va fer al pati del col·legi marista el dia 8 de setembre després de la missa major, doncs una de les coses que més practicaren va ser el ball, que necessitava l'execució de música.

Durant les processons de les Promeses i la del Matí, com que sols hi havia tres balls que necessitaven dolçaina, probablement el clarinetista s'afegiria al grup de músics del Bolero, on participa una secció de vent metall i vent fusta de la banda, però per a la de Volta General va caldre fer una reestructuració de músics. Així Paco Ramírez va eixir amb la Muixeranga, Bernat Soler amb els Bastonets, l'altre dolçainer (del qual no coneguem el seu nom) eixiria en Pastorettes, i la Carxofa-Arquets quedaria a càrrec del clarinetista.

Muixeranguers que participaren en la processó de 1973, amb el germà Agustín Aisa a l'extrem de la dreta i al seu costat, vestit com a mestre, Tomàs Pla. Col·lecció Lluís Escartí.

D'aquesta manera, com hem pogut comprovar, de forma un poc sintètica, la primera narració llegendària té alguns aspectes que no són del tot certs: no és cert que els muixerangers no es presentaren el dia 7 per la nit, ni que els problemes foren sols econòmics, ni que els antics alumnes maristes aparegueren com a voluntaris com si res, ni que Blasco fora l'encarregat de fer sonar la tonada de la Muixeranga. Però el que sí que és cert és que aquest esdeveniment històric ha marcat un abans i un després en la Festa de la Mare de Déu de la Salut en molts aspectes, especialment en el propi ball de la Muixeranga.

Així, com a commemoració dels 50 anys d'aquest fet, dedicarem els articles dels propers números d'aquesta revista a parlar sobre les diferents músiques de la Muixeranga, els seus orígens i la seua evolució.

(6) Si abans els membres de la Muixeranga eren gent humil, fonamentalment llauradors, ara ho eren antics alumnes del col·legi marista, alguns d'ells treballadors amb estudis i membres de la classe mitja.

(7) Francisco Ramírez Torres era coix. Havia nascut en Múrcia, però va emigrar a València, establint-se en Catarroja, posant-se a treballar en la sabateria de Joan Blasco, fins que aquest va ser funcionari de l'Ajuntament, moment en el qual va quedar al front del negoci (1957). Blasco li ensenyà a tocar la dolçaina i fruit de la seua amistat, quan va tindre el seu últim fill, va decidir anomenar-lo Paco, fent-lo a ell padrí.

(8) FELICI CASTELL, Andrés. 2021. «Bernat Soler, el dolçainer d'Alzira». *El Faristol* 5: 6-9; 2021. «El quasi desconegut autor de la famosa jota de concert: el tio Bernat d'Alzira». *Algezira Xúcar* 5: 147-152.

COLLA DE DOLÇAINERS I TABALETERS DE CASTELLÓ ANIVERSARI 40 ANYS D'HISTÒRIA

Logo Colla 40 aniversari.

Quan a Castelló quedaven poques persones que tocaven la dolçaina i el tabalet, va sorgir un grup d'amics, que interessat per aquests dos instruments, van començar l'aprenentatge i la pràctica d'aquesta disciplina, de la mà de Fernando del Rosario. Els començaments van ser difícils, perquè eren pocs als que es podia recórrer per tal que els ensenyaren els trucs per a anar defensant-se amb l'instrument. Quines eren les notes, com s'havia de respirar, com s'havia d'afinar, eren moltes coses les que s'havien d'aprendre, i calia fer-ho sense demora. Les gestions van donar els seus fruits, i en poc de temps aquell grup d'amics, es va anar convertint en el que hui diem, una colla.

Uns sabien un poc més solfeig que els altres, uns altres tenien més força per a suportar les notes agudes, a uns altres, els dits els anaven més ràpids, però el conjunt anava prenent forma i tot i ser uns aprenents, començaven a atrevir-se a tocar pel carrer i a participar en alguns actes de tipus "oficial", el qual feia que la gent es veiés pel carrer i s'interessés a formar part d'aquell nou i simpàtic col·lectiu. Aquell grup que fa poc ha fet quaranta anys, era la Colla de Dolçainers i Tabaleters de Castelló.

Colla Dolçainers i Tabaleters de Castelló 1981.

En l'actualitat està formada per 39 persones, però durant les quatre dècades de la seua existència, la Colla ha albergat a poc més d'un centenar de membres. Per raons diverses, treball, familiars, estudis i moltes altres, alguns van deixar la disciplina de la Colla, encara que com sempre queda al nostre interior eixe "cuquet" de la música de la dolçaina, alguns d'ells, després d'haver superat distintes èpoques en les seues vides, han tornat a la Colla.

Discos Colla.

Ja us podeu imaginar la de vegades que han participat en les Festes de la Magdalena, a la seua ciutat natal. No solament han recorregut tota la Comunitat Valenciana, participant en aplecs i tota classe d'actes, sinó que també s'han mogut per la resta de l'Estat, visitant amb les seues dolçaines, Guadalajara, Saragossa, Bilbao, Conca, Valladolid, Àvila, Barcelona, i a més en un moment determinat de la seua trajectòria i acompanyant l'Associació Cultural Moros d'Alqueria de Castelló, han exportat fora de les nostres fronteres la música de pasdobles i marxes mores, viatjant a països com ara França, Itàlia, Àustria, Colòmbia, Cuba, Rep. Dominicana, Veneçuela, Xina i Romania, el qual a banda de convertir-los en ambaixadors de la música popular valenciana, els ha donat una visió més extensa de les músiques que s'interpreten per altres països, sobretot de la zona Iberoamericana.

Nit Màgica amb Xarxa Teatre.

Magdalena 2018.

Durant la seua llarga vida, han rebut també un llarg nombre de guardons, per part de diferents col·lectius i associacions de la nostra ciutat. Un d'ells, va ser el "Fadrí d'Or", lliurat per la Junta de Festes de Castelló, però també van ser distingits com a "Gaiaters de l'any" per la Gestora de Gaiates de Castelló, "Cepet d'argent" de la Colla Elç Cepet, "Volaoret d'Or" de la Colla del Rei Barbut, "Blaiers d'honor" pel Carrer Sant Blai, "Moros de l'Any" per l'A.C. Moros d'Alqueria de Castelló, i un llarg etc., que culminaran enguany amb el nomenament de "Portalers de l'Any", per la Gaiata 8 Portal de l'Om.

L'any 2021 haurien d'haver celebrat el 40é aniversari de la seua fundació, però com tots sabeu la pandèmia va impedir que les coses funcionaren amb normalitat. Tot i que l'any passat 2022, una part de l'any va estar també influenciada per la pandèmia, finalment al mes de desembre van celebrar un concert extraordinari al Teatre del Raval de Castelló, on van fer un recorregut per la seua trajectòria i interpretant algunes de les peces que han tingut un pes específic durant la seua dilatada carrera, d'altres més significatives i dedicades a algun dels seus membres, desafortunadament ja desapareguts i d'altres més actuals, rematant el recital amb l'estrena de la

Rapsòdia del 40é Aniversari, que els va escriure i dedicar el Mestre Francesc Signes, exdirector de la Banda Municipal de Castelló i que durant molts anys ha sigut un dels que s'ha preocupat d'escriure obres de tota classe i marxes mores per a banda i dolçaina i fent que la Colla les interpretés amb la Banda Municipal de Castelló, aconseguint eixa integració de la dolçaina en àmbits més "selectes".

35 Festival de Danses de l'Antia Corona d'Aragó.

Dolç Festival a la Vallibona 2019.

Després del concert, la celebració va arribar a la seua fi amb un sopar de gala amb les corresponents parelles, nuvis o núvies, en un conegut hotel de Castelló, on van gaudir d'un excel·lent menú i on van haver, sorpreses, concursos, cançons per part de "L'Orfeó de Castelló" i revetlla popular a càrrec d'un DJ que els va tindre cantant i ballant fins a altes hores de la matinada. Va ser una celebració molt desitjada, perquè va servir per a trencar tots els impediments que havia presentat la pandèmia i també per a fer balanç de des d'on venen, a on van i per on han passat. El balanç va ser molt positiu i veure el lloc que ocupa en l'actualitat la dolçaina i tot allò que envolta la música popular i no tan popular, i sentir-se part d'eixa progressió, els ha fet sentir orgullosos, contents i satisfets pel treball fet.

Cal recordar que formen part de la Federació Valenciana de Dolçainers/res i Tabaleters/res (FVDiT), col·laborant en l'organització del IV Aplec de la FVDiT celebrat a Castelló i organitzant, amb motiu del nostre trenta aniversari, el XIII Aplec de la FVDiT de 2011. També formem part, junt amb altres agrupacions federades de la ciutat a la FVDiT, de la Federació de Dolçaina i Tabal de Castelló, amb les que el passat 7 de gener van fer el Dolçainadal, el tradicional concert Nadal solidari.

Aplec 2011.

Ara cal continuar treballant i dignificant encara més els dos instruments que els han acompanyat els últims quaranta anys de les seues vides, la Dolçaina i el Tabalet.

Quique Pérez (Colla de Dolçainers i Tabaleters de Castelló)
FELICITACIONS PER A TOTS.

Dolcaines

Paco Escudero
Tel. 606 707 889
postmaster@pacoescudero.com
www.pacoescudero.com

Instruments Bessó

.....

www.pacobesso.net

**sons
DE FESTA**

ATELIER DE CELIA

*Cañías artesanales
para
dulzaina Valenciana,
dulzaina Castellana,
Gralla,
Tarota y
Cieramella*

Tel.: 96 365 41 60 - 636 153 306
E-mail: aliagadulzaina@yahoo.es

Dolçainas

Aliaga

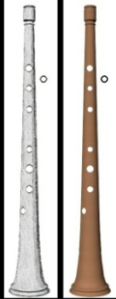
C/ Alcañiz, 45 - 46019 VALENCIA

CANYES CLARAMUNT'S

T 962621396 M 630546750

Luthiers "Els Bessons"
Antonio 679841051
Domingo 627256951

**DOLÇAINA
CONTRALTO
"ELS BESSONS"**

CANYES

AIXENDRI

T 645 81 25 77

RAVATXOL

TABALS I BAIXONS

SANS

Luthier

NP drums

Canyes el Socarrat

tel: 650 660 158
www.canyeselsocarrat.com

BREU HISTÒRIA DE LA MURGA DE LES BARRAQUES, COLLA DE DOLÇAINERS I TABALETERS DE CARCAIXENT

La Colla es va constituir l'any 2014 per uns quants músics d'altres disciplines que tenien interès d'aprendre a tocar música tradicional valenciana.

Sota la direcció del mestre Raimon Delgado Salom vam començar a formar-nos al local de l'Associació de Veïns de les Barraques a la localitat de Carcaixent.

A poc a poc la Colla ha anat agafant soltesa amb els seus instruments (dolçaines, tabals i redoblants) i ens hem atrevit a eixir al carrer a tocar i a participar en un llarg nombre d'actes:

Concerts – 2015 i 2022
Correfocs
Nit dels farolets (Rafelguaraf, Carcaixent)
Festes Majors
Cercaviles
Falles
Processons
Festa del Pasdoble
Moros i cristians (Alzira, Moixent, Carcaixent)
Fira Modernista (Carcaixent)

Al llarg d'aquest temps, vuit anys portem ja, hem estat en constant creixement. Distints components s'han apropiat a la Murga per tal d'acompanyar-nos en aquest viatge musical, alguns segueixen i d'altres sabem que podem comptar amb ells quan ens cal reforçar.

Des de les institucions també ens han recolzat, tant l'Ajuntament de Carcaixent, com les Falles, la Junta Local Fallera i les Confraries que ens han demanat que participàrem en els seus actes festius o religiosos, això ha estat sempre un gran al·licient per preparar noves partitures i augmentar el nostre repertori.

Molts assajos després ja ens sentim una agrupació que pot aportar i ser considerada dins el panorama musical valencià. Per això l'any passat, el 2022, vam considerar que era el moment de donar-nos a conèixer més enllà del nostre poble, així que ens vam adherir a la Federació Valenciana de Dolçainers i tabalets (FVDiT), participant del XXII Aplec a Tales (Castelló) i als Concerts d'intercanvi amb altres agrupacions (XIX Campanya - Octubre 2022 amb la Colla Canyes i Baquetes de Moixent).

Estem en constant canvi, assolim nous reptes (com participar amb la Banda Simfònica Lira Carcaixentina i la Societat Musical de la Barraca d'Aigües Vives en concerts on hem tocat conjuntament obres musicals més complicades) i no deixem de formar-nos per ser millor Colla. Baix els consells del mestre Domènec Martínez Garrido continuem preparant-nos per al futur de la nostra agrupació musical que esperem que siga llarga i molt il·lusionant.

Gener 2023.

LA COLLA L'ESCLAT DEL VERGER

Estàvem estrenant segle i a l'ambient es respiraven ganes de canvis, de novetats. Al cinema Tom Hanks esperava un vaixell que el rescatare de l'illa i Coldplay anunciava el seu primer àlbum. Mentrestant al Verger, començava a gestar-se una idea: portar al poble la màgia d'una colla, la tradició de la dolçaina i el tabal. I ja sabeu que les millors coses naixen sempre de les millors idees, i esta, vos faig una miqueta d'espòiler, ho era bona cosa.

L'any 2003, amb tota la il·lusió i els nervis que acompanyen tota bona aventura, començava el camí. La primera de moltes cançons, el primer de molts assajos, la inauguració de molts concerts i un grup de 26 músics amb un objectiu compartit: gaudir. Només un any després, la Colla l'Esclat era ja part de la Federació de dolçainers i tabaleters de la Comunitat Valenciana i es convertia en participant indispensable (què direm nosaltres) d'aplecs, concerts i trobades arreu del territori.

La Colla l'Esclat arrancava amb moltes ganes, molts amics i un director, Joaquim Arbona Orengo. Poc temps després i fins a l'any 2016, serien les mans de Pasqual Salort les que mourien la batuta. Al llarg del trajecte vam anar trobant algun entrebanc, algun comiat, i moltes benvingudes. Amb l'entrada de gent de l'Escola de Dolçaina i Tabal (llavors Emmat), l'Esclat va arribar a estar conformada per més de 30 membres. Joves, majors, amics, coneguts, dolçainers, percussionistes, tabaleters, experts, amateurs... Una passada de família cada vegada més nombrosa que havia fet realitat el somni d'aquells primers que fantasiejaven amb la idea de ser just això: una colla d'amics que s'estimava la música i, encara més, compartir-la.

Durant els vint anys de camí que ja ha recorregut la Colla s'ha fet un lloc al món de la música tradicional no només a través de les festes, cercaviles i desfilades sinó també dels concerts que cada any vesteixen la plaça de l'Ajuntament del Verger. Hem fet història amb grans concerts com el de l'any 2010 a Dénia, inserit dins el cicle *Música al Castell*, hem fet història del nostre poble i la nostra gent, amb espectacles musicals com *Ningú sap on va si no sap d'on ve* aprofitant el dècim aniversari de la Colla...

Des de fa set anys, tenim al control musical Adrià Tomàs, qui ens fa de timó, de director i de company. La directiva ens hem anat renovant, reconstruint, deconstruint i millorant i estem pagats de dir que enguany tenim Alba Pérez presidint esta agrupació musical, este esclat que des de 2003 no ha deixat de ser això, un espectacle de focs d'artifici. Caigudes, pujades, i al remat tot ben brillant i amb olor de pólvora.

Este 2023 estem d'aniversari, hem passat la majoria d'edat i comencem nova dècada. 20 anys després seguim amb la mateixa il·lusió amb què Tom Hanks esperava que el rescataren i Coldplay publicava el primer treball. Tot plegat, tenim amb ells una cosa comuna, els nervis amb què tot va començar i la il·lusió amb què segueix.

Volem fer-ne, almenys, vint més. Per molts anys,

L'ESPAI DE MÚSICA JOVE DEL VERGER

I ja van vint-i-tres anys d'escola amb dolçaina i tabal

La dinamització cultural i festiva d'un poble de les nostres dimensions recau majoritàriament en les associacions culturals. Són estes el motor de participació de tot un poble. Cadascú per afinitats, gustos i possibilitats s'associa allà on veu que pot aportar el seu gra de sorra gaudint de la seua afició. Durant el temps de pandèmia, la música ha estat el motor imprescindible per a mantindre'ns en peu en moments de molta incertesa, reafirmant-nos en la cèlebre frase de Friedrich Nietzsche: *"Una vida sense música seria un error"*.

Temps d'incertesa en el que a pesar de tot hem pogut celebrar els nostres vint anys d'escola. Sí, sembla l'altre dia, però des del curs 2000-2001 al Verger tenim una escola de música on la música tradicional valenciana és l'eix central de docència per a iniciar-se en este meravellós món de la música.

Són ja vint-i-tres anys de molta lluita per poder arribar a consolidar un projecte educatiu, social i cultural que va partir des d'un primer taller de dolçaina promogut per l'Ajuntament del Verger l'any 99. En aquells temps no hi havia títols per als músics que es dedicaven a la música tradicional. Avui la dolçaina s'estudia en tots els nivells educatius, elemental, mitjà i superior, i això suposa tindre a la disposició de la societat valenciana garanties de qualitat educativa.

El projecte es va encetar de la mà de Pasqual Salort a la dolçaina i Pep Aguilar al tabal, en aquell temps anomenat *EMAT (Escola de Música Antiga i Tradicional)*. No disposaven més que de les ganes de transmetre el poc que sabien d'este món de la dolçaina i el tabal, però això sí, tenien una clara aposta per crear una escola on la música tradicional fos el tronc d'un arbre d'on anaren creixent les distintes branques d'altres influències musicals.

Vint-i-tres anys després, Pasqual Salort exerceix de catedràtic al Conservatori Superior Joaquín Rodrigo de València, i l'associació que gestiona l'escola ha aconseguit amb l'ajuda i esforç de tota la Junta Directiva, socis i alumnes fer realitat un somni. L'Espai de Música Jove del Verger actualment té la sort de gestionar una escola que, rebatejada com López Cabrera Espai de Música Jove del Verger des de la recepció de l'arxiu privat de la família López Cabrera, està inscrita a la xarxa de Centres Reconeguts de la Conselleria d'Educació.

L'associació forma part de la Federació de Societats Musicals de la Comunitat Valenciana (FSMCV) i de la Federació Valenciana de dolçainers i tabaleters (FVDiT) amb tres unitats artístiques: **La Colleta, l'Ensemble de Dolçaina i Percussió i el Cor.**

Pel que fa a la innovació, també hem consolidat amb la col·laboració i patrocini del M.I. Ajuntament del Verger, el concurs de composició de música festera que va ja per la 4a edició. Per a aquesta ocasió la modalitat és amb banda i dolçaina, i ens hem unit a l'*Associació Musical El Verger* per a la interpretació de les obres. A més hem encetat el concurs per a dolçaina solista i petits ensembles conjuntament amb *Tocant i Rodant*, amb una primera modalitat de dolçaina, tabal i quintet de metalls. En esta segona edició, serà el quartet de saxos qui acompanye a la parella de dolçaina i tabal. En definitiva, una clara aposta per contribuir a la normalització dels nostres instruments tradicionals, el tabal i la dolçaina. Iniciatives amb dues que pretenen ser capdavanteres en la creació i defensa del patrimoni cultural valencià. Totes estes iniciatives venen ben promocionades i publicades en la revista *El Contrapunt*. Una publicació que va ja pel número 18 i que li permet a l'associació mantindre una comunicació constant amb socis i simpatitzants, alhora que interactuar i harmonitzar projectes amb altres associacions del poble.

Amb tot, ara estem molt il·lusionats amb l'organització del XXIV Aplec de la FVDiT. Conjuntament amb l'Esclat i Tocant i Rodant hem estat preparant una sèrie d'activitats de les quals esperem poder fer-vos partícips i gaudir de la inoblidable jornada que anualment ens reuneix a tots els que estimem la nostra afició per la música de dolçaina i tabal. Vos esperem.

XXIV Aplec de la Federació Valenciana de Dolçaina i Tabal

El Verger, dissabte 25 de març de 2023

Estimades companyes i companys, el XXIV Aplec de la nostra federació està ja en marxa. Un esdeveniment que anualment reforça els vincles dels qui estimem el tabal, la dolçaina i la seua música. Per a tal propòsit estem unint esforços totes les associacions del Verger vinculades al món de la dolçaina i el tabal. **L'Espai de Música Jove del Verger** i la seua Colleta, amb vint-i-tres anys de trajectòria com a escola, **l'Esclat del Verger** que celebrarà el seu 20é aniversari i **Tocant i Rodant**, una parella de dolçaina i tabal que amb els seus vint-i-cinc anys de recorregut edita el seu primer disc, *Aprendre*.

Amb tot, la programació vindrà completa i variada per a tots els gustos. El divendres 24 tindrem un acte previ en la Casa de Cultura amb el concert-presentació del disc **Aprendre** de Tocant i Rodant&AlVent. El dissabte de matí s'iniciarà el XXIV Aplec amb una cercavila matinera a l'antiga protagonitzada per *parelles de dolçaina i tabal* que formen part de la història del Verger i a la que esteu convidats tots els que desitgeu participar en este format. Tancaran les colles amfitriones que després d'un esmorzar popular inauguraran, d'una banda, la fira de lutiers a la plaça de l'Ajuntament, i d'altra, a la Torre dels Ducs de Medinaceli, l'exposició: **La dolçaina i el tabal al Verger, del passat al present**.

En eixe mateix context tindrem el gust de comptar amb referents de la música tradicional i la música per a Colles de dolçaina i percussió, per tal d'establir un espai de reflexió en forma de xerrades i taules rodones. **Fermín Pardo i Marc Peña** seran els ponents de la conferència: *La jota valenciana a la tradició de la dolçaina i el tabal*. Seguidament tindrem la taula rodona: *Passat, present i futur de la composició musical per a Colles de dolçaina i percussió* amb els ponents **Antonio de la Asunción, Juan Carlos Sempere Bomboi i Mario Roig Vila**.

Ja de vesprada tindrem la recepció de totes les colles participants amb l'habitual cercavila pels carrers del Verger que conclourà a la plaça de l'Ajuntament amb la interpretació conjunta d'un repertori representatiu del nostre poble que vos passarem aviat. La vesprada serà amenitzada amb un concert de música tradicional i ja a la nit farem l'habitual sopar de germanor rematant l'Aplec amb un cartell de luxe conformat per grups referents de la música en valencià que estem segurs que no us defraudaran.

Aprendre. Tocant i Rodant

Després de vint-i-cinc anys, alguna cosa hem après. Aquest és el primer projecte discogràfic de Tocant i Rodant. Un projecte que per sobre de tot vol deixar testimoni del recorregut d'aquests anys fomentant la creació de nou repertori cambrístic. Sentim la responsabilitat, però alhora la il·lusió de presentar un treball del qual no existeixen precedents en l'àmbit de la música valenciana per a dolçaina. Des que vam nàixer l'any 97, primer com a trio i posteriorment com a duo, hem mantés sempre el compromís de mirar cap endavant apostant per la creació de nou repertori en cada aniversari. Els encàrrecs a compositors valencians ha estat una constant en cada aniversari i el moment d'enregistrar-ho i difondre-ho no podia esperar més.

Aprendre vol expressar el valor de sentir que mai sabem prou, que sempre queden noves sendes per recórrer i que sense deixar enrere el llegat dels nostres avantpassats, és possible créixer i ramificar l'arbre de la vida tant com ens permeta el desig i la curiositat per descobrir.

Vol també fer una mena de reivindicació del duo tradicional, el tabal i la dolçaina. La parella inseparable que exercia l'ofici en el passat, de festa en festa, de poble en poble, i que de tant en tant acceptava gustosament, i a capella, el repte de la situació de concert.

Nosaltres en aquesta ocasió ens hem unit als músics de vent-metall del Quintet Al Vent, qui magistralment ha acceptat el compromís d'esta producció artística compartida. Hi trobareu, per tant, una certa homogeneïtat tímbrica amb obres d'encàrrec i obres premiades al I Concurs per a dolçaina solista i petits ensembles del Verger, però també ens aventurem a transitar per terrenys poc convencionals establint sinergies amb els amics que ens han acompanyat en este viatge. És el cas d'Àlex Velázquez al piano, Miquel Álvarez al contrabaix, Raül Garcia al fiscorn i trompeta i David Leal a la composició electrònica.

Aprendre pretén ser, per tant, un recull d'obres singular que contribueix a fer créixer el patrimoni musical valencià fent valdre la versatilitat del duo tradicional de dolçaina i tabal. De retruc enriqueix el repertori per a les noves generacions d'estudiants i amants dels nostres instruments.

Sortir de la zona de confort i experimentar la riquesa del límit és per a nosaltres el nou camí a seguir.

Ens acompanyes?

Tocant i Rodant
Pep Aguilar Carpi, tabal
Pasqual Salort Aguilar, dolçaina

NUEVA DOLÇAINA TENOR SAHIRO

Cañas e Instrumentos Sahiro:

Samuel Higón Rodríguez (Sami) Pepe Bresó Beltran

La dolçaina tenor es una idea que nos llevaba rondando por la cabeza durante mucho tiempo. Esta inquietud nace de la necesidad que tenemos como músicos de incorporar un timbre más grave que se entrelace con la dolçaina tradicional para ampliar las posibilidades en nuestro repertorio y enriquecerlo armónicamente.

También se ha pensado mucho en la ergonomía y en la comodidad al tocarla, esto supuso un reto enorme, ya que teníamos muy claro que no podía ser ni muy larga ni pesada para poder ser tocada en cualquier lugar y en movimiento.

Se ha conseguido un instrumento con un sonido potente, redondo y sobre todo que no fuera nasal o similar a las tarotas. Además, tiene la misma digitación que la dolçaina tradicional, escala cromática y dos octavas sin necesidad de llaves.

Ha sido un diseño propio, desarrollado para conseguir y cumplir todo lo que teníamos en mente. Lógicamente, se ha diseñado una caña y un tudel específico para este instrumento.

Cuando empezamos a estudiar, diseñar y compartir ideas nos dimos cuenta de la dimensión de este proyecto. El proceso de estudio y pruebas, fue duro y muchas veces frustraste hasta encontrar el equilibrio de todos los factores que necesitábamos para conseguir nuestro objetivo. Se ha invertido mucho tiempo y dinero para realizar pruebas con maderas, 12 interiores diferentes, pruebas con aleaciones, dibujos de planos, cálculos... y se ha necesitado de temporadas de reposo y reflexión pasar asentar conceptos. Con mucha ilusión y gran trabajo superamos las dificultades y hemos conseguido entender y aprender muchísimo respecto a interiores en nuestros instrumentos y el equilibrio entre la caña, el tudel y, en este caso, la dolçaina tenor.

Después de muchos intentos con múltiples combinaciones, conseguimos lograr un equilibrio entre una emisión cómoda y afinación equilibrada sin saltos de presión.

Las dudas que nos saltaron fueron:

¿Sonará bien con una dolçaina tradicional?

¿Tendrá el volumen necesario?

¿Empastará bien con una colla?

¿Como profesor, lo puedo utilizar como herramienta de trabajo para dar clases?

¿Será cómoda para tocar en la calle?

Pues nos pusimos ello... Posibilidades... las que se nos ocurran...

- Para dar clase y poder escuchar mejor al alumno por la diferencia de timbre y octava. El alumno también nos escuchará mejor.
- Para hacer de bajo en cualquier formato.
- Para música renacentista, medieval, aportando ese toque cálido.
- Formato de instrumentos de doble lengüeta en diferentes registros.
- Para armonizar con varias dolçainas tenores formando acordes.
- Para tocar con colla y banda. Para tocar con gaitas en La aportando también una octava grave aumentando las posibilidades en el repertorio.
- Como no, para formato de collas aportando los graves y segundas voces.

Después de realizar todas las pruebas y testar la dolçaina tenor, estamos muy contentos con el resultado conseguido y ahora solo queda una de las cosas más importantes: que la dolçaina tenor forme parte de la familia de dolçaina. Esperamos que este instrumento haya venido para quedarse armonizando las melodías una octava por debajo, como en el caso de la familia de los oboes, saxos, fagots, clarinetes, grallas, ...

Lo cual amplía mucho las posibilidades y recursos dentro de nuestro repertorio tradicional como en composiciones mas contemporáneas y conservatorios.

La dolçaina tenor Sahiro es un instrumento muy versátil, ya que sonido potente y redondo, combinado con la calidez de su registro (una octava por debajo de la dolçaina tradicional) la convierten en una herramienta perfecta tanto para pasacalles, como en música de cámara, combos, para tocar con piano, con dolçainas, tarotas, gaitas y sacs de gimecs... Las posibilidades son infinitas.

En casi dos años inventamos la dolçaina de estudio, acabamos el proyecto de las dolçainas tradicionales en Sol y Fa, cambiando totalmente el diseño interior para conseguir la mejoras en afinación, emisión, timbre y estética. Y como no, con la evolución constante de cañas y tudeles Sahiro. Todos nuestros instrumentos, cañas, tudeles y accesorios están diseñados por nosotros. Confiamos que el esfuerzo realizado sea valorado en el mundo de la dolçaina y poco a poco el sueño de ampliar la gama sonora y la familia de las dolçainas sea una realidad, equiparándonos con las regiones vecinas que ya disfrutan de esta opción.

Agradecer por siempre a mi Amigo Pepe Bresó Beltran, la constancia y compromiso en todos los proyectos compartidos. Compañero inseparable desde el principio. También a Salvador Alepuz por involucrarse desde que nos conocimos y a todos l@s dolçainers que de alguna manera habéis formado parte de todo este proceso de investigación. Es la prueba evidente que cuando se sabe trabajar en equipo, hay buenos resultados.

Gracias!! Feliz por compartir con tod@s mi trabajo, espero que sea de vuestro agrado.

MÚSICA, TRADICIÓ I SENTIMENTS DONEN PAS AL PRIMER ENREGISTRAMENT D'ALCOISLIDE QUARTET

Arrels alcoianes es fusionen, a través de la música de cambra, amb diversos instruments de caire tradicional, per tal de donar pas al seu últim treball discogràfic.

Seràs La Veu d'Un Poble agafa com a objectiu principal la difusió de la música tradicional de les diferents arrels de l'Estat Espanyol, amb una especial menció a la música tradicional del País Valencià. Aquesta formació original -quatre trombons- es tracta d'AlcoiSlide Quartet, un grup de cambra format el 2019 per quatre joves, estudiants al Conservatori Professional de la ciutat de la capital de l'Alcoià. Parlem de **Jordi Paredes**, **Gabriel Micó**, **Hèctor Pulido** i **Gerard Dueñas**, els quals han realitzat aquesta fusió musical.

D'altra banda, cal destacar que aquesta formació completa, la qual trobem als enregistraments, està formada per dues dolçaines; **Ferran Mora**, el qual també actua com a instrumentista de l'instrument tradicional al País Valencià, el sac de gemecs i, **Xus Colomer**. A més a més, la percussió tradicional i orquestral també dona un suport essencial a aquest enregistrament, a través de les interpretacions d'**Arnau Copel** i **Ferran Almeria**.

Dins de l'àmbit reivindicatiu d'aquest treball, podem esmentar el suport a la llengua catalana i a la unió de les diferents cultures musicals i tradicionals dels pobles que conformen l'Estat Espanyol. Amb tot això, han rebut col·laboracions de cantants com **Xavier de Bétera**, cantaor amb cert renom al nostre país, el qual ens transmet els versos escrits per Vicent Andrés Estelles amb la cançó *El Bolero de l'Alcúdia*. **Noèlia Llorens "Titana"**, cantaora valenciana, la qual acaba de rebre el reconeixement als Premis Carles Santos, col·labora amb aquesta formació per donar el toc feminista al seu enregistrament, a través de la primera versió cantada per una cantaora de la *Malaguenya de Barxeta* amb una lletra dedicada a la tia Milieta, dona essencial per entendre la nostra tradició. A l'últim, trobem una versió de la primera melodia musical del País Valencià, la Muixeranga d'Algemesí, la qual ens transmet el sentiment i el moment més emotiu d'aquest treball discogràfic. A més a més, durant aquesta interpretació trobem la veu del reconegut cantautor alcoià **Jordi Gil**, veu que aporta la tendresa a aquesta versió, a través dels versos d'Assumiràs La Veu d'Un Poble, del poeta valencià Vicent Andrés Estellés.

Esmentar també, el notable èxit que va rebre el passat 27 de desembre la presentació del CD físic el qual va comptar amb l'actuació dels tres col·laboradors. Aquest acte va tenir una afluència de gent molt notable, donant pas a la difusió de la música tradicional de mà d'un grup de cambra.

La música a la festivitat del Rei Pàixaro

A Biar, celebrem una de les festes més estimades per tot el poble. Una festa endèmica amb denominació d'origen, que ja s'ha convertit en senya d'identitat per a totes les biarudes i biaruts, encara que no sempre ha sigut així. Des dels seus orígens, allà pel segle XVI, és possible que haja patit alts i baixos, un dels més recents als anys setanta del passat segle. Així i tot, cada cap de setmana més pròxim a Sant Antoni -17 de gener- els carrers de Biar s'omplin de foc, música, tradició i cultura.

Però bé, parlem de música. Normalment, qualsevol festa o festivitat que ens vinga al cap comporta ineludiblement un lligam amb música, siga del tipus que siga. Ja a principis del segle XX, el xaramiter que tocava a les festes populars de Biar, interpretava melodies que actualment podríem reconèixer a la festa del Rei Pàixaro. Sabem açò, perquè des de fa relativament poc coneixem les dues dianes o passades –pasacalles en castellà– que tocava el *Cego Boluda*, xaramiter de Biar, durant les festes del poble. Així i tot, durant eixa mateixa època, certes melodies van ser absorbides posteriorment per altres, és el cas de la dansa del Rei Pàixaro. Primerament, es tractava d'un valset senzill, però més tard, als anys cinquanta, fou substituïda per l'actual polca que dansen els *bufons*, recuperada del repertori del dolçainer alcoià que tocava al nostre poble, i que no fou interpretada novament fins a l'any 2007.

Quant als actes, el dissabte a la nit té lloc la cavalcada del Rei Pàixaro pels carrers del poble seguit de tota la comitiva de torxes que il·luminen la fosca i freda nit de Biar. Com a dada curiosa, a finals del segle XX i els primers anys del XXI, s'interpretaven les melodies de la cercavila del Rei Pàixaro durant tot el recorregut, junt a altres cercaviles del repertori dolçainer. Les melodies de la cercavila del Rei Pàixaro també eren utilitzades durant la "dansa", que més bé es tractava d'anar d'un costat fins a l'altre pegant salts i bots i movent els braços aleatòriament mentre sonava la melodia.

Hui en dia, hi ha una normalització i estandardització de les 3 cercaviles del Rei Pàixaro, així com de la polca que interpreten els *bufons*. Però, això no vol dir que no hagen patit alguna modificació des d'aleshores, més aviat al contrari. Necessàriament, és el dolçainer qui modifica i ha modificat les melodies al llarg dels anys, segons el seu paréixer o la seua voluntat d'execució. Reprenent l'ordre dels actes, després de la cavalcada, té lloc la *cordà*, un acte consolidat i genuí que poques poblacions mantenen a l'estil tradicional com ho fa Biar. Tots aquells que tinguen els permisos pertinents poden entrar a participar. Al sendemà de matí, té lloc la diana o despertà a toc de dolçaines, tabals i masclets. És un acte que representa la identitat valenciana de moltes festivitats del nostre territori. Ja a migdia, té lloc la *Replega*, una cavalcada diürna pels mateixos carrers que la nit anterior on el Rei Pàixaro va seguit, esta vegada, d'una mar de persones amb els seus animals o mascotes, esperant la benedicció en arribar a la plaça de l'ajuntament. Durant esta cavalcada, la comitiva de Sant Antoni arreplega els donatius i obsequis que seran subhastats a la vesprada per sufragar les despeses de la festa. D'aquesta manera, a les 16:00 aproximadament, té lloc la tradicional subhasta, on es pugen els aliments, objectes o berenes que el poble ha donat durant la *Replega*, amenitzat també per música ambient de la colla de dolçainers de Biar. Ja per finalitzar la festivitat, té lloc la processó del Sant, amb la peculiaritat de què només es realitza pegant-li la volta a la plaça.

A hores d'ara, la música de dolçaines i tabals durant esta festivitat passa per un bon moment. En no més de quinze anys s'ha recuperat i multiplicat exponencialment el nombre de persones que toquen estos instruments al nostre poble, proporcionant consolidació i seguretat a la festa. Per altra banda, des de fa uns anys també podem escoltar un duet de dolçaines i piano a la missa en honor al Sant, demostrant així la versatilitat interpretativa d'este instrument. Com es pot comprovar, la música està present pràcticament en tots els actes d'esta festa.

Esta festa atrapa, la música atrapa, ens fa sentir partícips d'alguna cosa important, autèntica, no podem escapar de la seua grandiositat. De fet, sempre que algun convidat ha participat activament durant la festivitat, ha gaudit com un més, quedant-se meravellat o meravellada per la seua germanor i per tot el que envolta esta festa.

Colla de Dolçaines i Tabals la Bassa la Vila de Biar.

JUAN ANTONIO CASTELLÓ BROTONS "EL XATO"

Últim adeu a la memòria tradicional de l'Alacantí.

Per Eva Ortiz i Gàlvez - Colla el Cocó d'Alacant

"El Xato" ("buscant, com sempre, el tabac") i el seu tabaleter Juan Jodar amb els gegants de la ciutat al fons.
Fotografia de Sánchez. Font: Arxiu Municipal d'Alacant

A les terres de l'Alacantí, en concret al poble d'Agost, continua el degoteig de pèrdues de referents de la música tradicional de dolçaina i tabal. El 26 de desembre de 2020 va faltar Juan Quirant Boix i el 19 de maig de 2021 ens deia adeu Jose Luis Castelló Pastor, "El Conill". Malauradament, el 4 de desembre de 2022 també ens va deixar Juan Antonio Castelló Brotons, "El Xato".

Juan Antonio Castelló Brotons va néixer a Agost el 1933 al si d'una família de músics on la dolçaina encara està present¹.

El seu pare, Juan Antonio Castelló Santacruz, "Antonio El Ceguet", nascut a Agost el 1898 era cec de naixement cosa que no li va impedir estudiar solfeig a la Beneficència d'Alacant i tocar la dolçaina². Es feia acompanyar al tabalet pel seu fillastre Bernardo Sirvent Brotons (fill d'una relació anterior de la seua dona) i més endavant pel seu fill El Xato, a qui també va ensenyar a tocar la dolçaina.

Castelló Brotons va exercir com a tabaleter del seu pare (a banda d'Agost i d'Alacant) a l'Alcoraia, a Cieza (Murcia), al barri de Sant Roc (Novelda), a Tabarca... També va acompanyar el dolçainer del Verdegàs José Prieto Blasco i amb edat més avançada, el seu nebot-net David Garcia Sirvent.

Respecte a la dolçaina ens contava que els seus començaments van ser amb la "flauteta" "amb tranques i barranques" i va aprendre les tonades que li ensenyava el seu pare, moltes vegades, mentre esperaven en les distintes actuacions.

Ens contà també algunes coses interessants sobre les canyes i els tudells que utilitzava. Els tudells eren més llargs que els actuals i venien amb la dolçaina. Les canyes les adquiria a les tendes de música d'Alacant. Eren per a dolçaina, però "no eren canyes valencianes", eren semblants a les del fagot i les portaven de fora. Per a treure un so més "bla" o no tan "estrident" les posava entremig de dues monedes i cremava el que sobrava amb una mistera i si li parava dura la rebaixava amb una navalleta.

(1) El nebot-net del Xato i net del seu germanastre Bernardo, David Garcia Sirvent, és dolçainer de la colla "La Taranina".

(2) També tocava altres instruments com el piano, la bandúrria, el llaüt, la guitarra...

Quan "El Ceguet" va caure malalt "El Xato" va heretar, com a dolçainer, el mercat del seu pare. Part d'aquest mercat havia sigut heretat, temps enrere, del dolçainer Domingo Moreno³. Contractat per l'Ajuntament d'Alacant acompanyava els Nanos i Gegants. També tocava amb diferents Fogueres i als barris de Santa Creu, Sant Blai i el Raval Roig. Referent als tipus d'actes: carreres de cintes, processons, cercaviles, venda de rifes...

Cal també esmentar que sabia música, tocava diversos instruments i va ser percussionista en la banda Los Gavilanes, en l'orquestra Strong... Que em conste, encara estava en actiu amb vuitanta-quatre anys.

Juan Antonio Brotons, com a informant directe, ens va donar unes valuoses dades sobre el món de la dolçaina de principis i mitjans del segle XX, per la qual cosa hi estaré sempre agraïda. Ens va obrir les portes de la seua casa i de la caseta de la partida del Ventós, on ens va ensenyar les dolçaines del seu pare que ell també tocava. A més, van veure un parell de canyes que conservava dins d'una caixeta de tabac. Ens va interpretar alguna peça i vam tenir el plaer de poder-les fer sonar.

Juan Antonio Castelló Brotons i el seu nebot-net a la Plaça Major d'Agost. Festes de Sant Ramon. 2012. Fotografia per Cortesia de David García Sirvent.

Per acomiadar a Juan Antonio Brotons "El Xato" vull tornar a fer servir una frase seua que representa la vida d'aquest tabaleter/dolçainer d'Agost: **"La música que no falte mai"**

Juan Antonio Castelló Brotons, "El Xato" en actiu amb 84 anys. Festes de moros i Cristians del Palamó. Febrer 2017. Fotografia d'Eva Ortiz

Antonio ens fa una exhibició amb la xaramita a la caseta de la partida del Ventós. Fotografia d'Eva Ortiz.

Bibliografia:

NAVARRO I SORIANO, FERRAN - ORTIZ I GÀLVEZ, EVA. "Juan Antonio Castelló Santacruz "El Ceguet" i Juan Antonio Castelló Brotons "El Xato": Dolçainers d'Agost". Llibret "Al Voltant de la Dolçaina". Foguera La Ceràmica 2014.

ORTIZ I GÀLVEZ, EVA - NAVARRO I SORIANO, FERRAN. "Percussionistes Tradicionals de Terres Alacantines". Llibret "Percussionistes Tradicionals Valencians. Un Deute Històric". Barraca Quina Fumaguera 2021

(3) La transferència de contractes de Domingo al Ceguet es va produir, donat que la família Brotons va residir uns anys al carrer del Pou a Alacant.

(4) Ens comentà que emprava les mateixes canyes que el seu pare i recordà que havia d'"afinar-les amb el llavi"

Interpretar instrumentos de viento también afecta a la voz

Unidad de la Música del Hospital de Manises

- **Los daños vocales de este tipo de instrumental se deben a la resistencia que ejercen a la entrada del viento y dependen del tipo de embocadura**
- **Los principales achaques se dan en el cuello, donde se encuentra la laringe, pero también en zonas como labios, paladar o base de la lengua**
- **La Unidad de Medicina de la Música y las Artes Escénicas del Hospital de Manises trabaja con los músicos de viento para corregir los daños ocasionados y prevenir los futuros**

Muchos estudios internacionales demuestran, ya desde los años noventa, la relación tan estrecha que existe entre los instrumentos de viento y la laringe llegando a la conclusión de que interpretar este tipo de instrumental podía deteriorar esa zona. Por ello, la profesional especialista en logopedia de la Unidad de Medicina de la Música del Hospital de Manises ofrece unas claves para cuidar este tipo de afecciones entre los músicos.

Las consecuencias perjudiciales que tienen dichos instrumentos sobre la laringe dependen, en gran medida, del tipo de embocadura que tenga. Estas son muy variadas en función del instrumento. Orificios abiertos, lengüetas simples o dobles y la profundidad del orificio son algunos de los factores que afectan en la entrada del aire en el instrumento y que, en consecuencia, tiene repercusiones sobre la zona laríngea del músico.

En este sentido, Carmen Castillero, logopeda especializada en Medicina de la Música y las Artes Escénicas del Hospital de Manises explica que "los músicos de viento que llegan a la consulta no solo tienen afecciones relacionadas con la voz, sino que nos encontramos con muchas más patologías en la zona de la laringe que ellos mismos desconocían". Entre ellas, la profesional destaca que los principales daños "se ubican en el cuello, donde se encuentra la laringe, pero también se dan en la zona intraoral y extraoral".

Y es que la postura que adquiere la boca a la hora de tocar un instrumento puede ser determinante para el músico, sobre todo en edades más tempranas, cuando todavía se están desarrollando algunos elementos bucales. "Los más pequeños, cuando aprenden a tocar un instrumento de viento, tienen que prestar especial atención a las posiciones de los labios, de la lengua y a la fuerza que ejercen con él sobre el paladar, ya que pueden crear en el músico paladares estrechos, un posicionamiento incorrecto dentario o dar lugar a degluciones atípicas, haciendo que el niño no trague correctamente", explica. En cuanto a las patologías que afectan a la parte exterior de la boca, las más comunes suelen ser tensiones en los labios y en la base de la lengua, ha indicado la logopeda del hospital manisero.

Dolencias en función del instrumento

Los daños que sufren los músicos intérpretes de los instrumentos de viento varían en función del tipo de instrumento que se toque. Sin embargo, existe una dolencia que afecta a todos por igual y que la profesional denomina como un “mal patrón respiratorio”. Y es que los profesionales de la música de viento están acostumbrados a respirar únicamente por la boca, lo que implica una mala respiración y un mal uso de las vías respiratorias.

En cuanto a los daños en función del instrumento que se toca, la Dra. Castellero explica que “los pacientes que tocan el clarinete tienen mayoritariamente problemas relacionados con la tensión laríngea. Por su parte, en el caso de los oboístas, los problemas derivados de su interpretación están más relacionados con la tensión de los labios y de la base de la lengua”.

En el caso del fagot, tal y como cuenta la logopeda, “estos músicos llegan a la consulta con problemas severos en el paladar. Por la fuerza que tienen que ejercer sobre el instrumento, los pacientes pueden llegar a perder competencia, ya que se produce un desgaste en el velo del paladar. Esto les ocasiona pérdidas de aire que les dificulta la interpretación”, detalla la profesional.

Por último, en instrumentos como el trombón, que se caracteriza por sus dimensiones y peso, los músicos acuden al especialista “al detectar problemas derivados de una falta de higiene postural. Esto suele afectarles a nivel de logopedia ya que los órganos no se colocan de manera correcta y la respiración se da con mucha dificultad”, asevera Carmen Castellero.

Todo tiene solución

Y es que todas estas problemáticas y dolencias que sufren los profesionales de la música tienen consecuencias diarias en su ejercicio de la profesión. Tal y como cuenta la especialista, “entre las principales implicaciones que estas patologías provocan en el músico destacan el cansancio durante las interpretaciones; derivado de la tensión en la boca o laringe; la fuga de aire por los daños en el paladar, que ocasionan variaciones en la sinfonía que interpretan”. Todo ello les dificulta terminar correctamente los actos o conciertos en los que participan.

Pero todo ello no implica que no exista una solución. Desde la Unidad de Medicina de la Música y las Artes Escénicas, se da una solución integral a cada músico, ofreciéndoles un plan personalizado en función de los daños ocasionados. Para ello, es fundamental la detección precoz de estos problemas por parte de los músicos para que la rehabilitación se lleve a cabo con tiempo sin demorarla innecesariamente. “Los profesionales de la Unidad trabajamos la rehabilitación de las zonas afectadas, pasando siempre por un cambio en los hábitos de los pacientes para, no solo, solucionar las dolencias actuales, sino prevenir también las futuras”, concluye la especialista.

INSTITUT VALENCIÀ DE CULTURA

**GENERALITAT
VALENCIANA**
Conselleria d'Educació,
Cultura i Esport

INSTITUT
VALENCIÀ
DE CULTURA